

Kudüs Sancağı Yöneticileri [1670-1724]

Rulers of the Sanjak of Jerusalem [1670-1724]

Abdalqader Steih*

Öz

17. yüzyılın ikinci yarısında Tarabay, Rıdvan ve Ferruh ailelerinin siyasi bakımdan geri plana çekilmeleriyle Kudüs ve komşu sancaklardaki yerel güçlerin göreceli önemi azaldı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin taşra idarelerinde merkezileştirme eğilimi ve bölgedeki idari mekanizmayı düzenleme çabasıyla eşzamanlı olarak gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak Kudüs sancağı Osmanlı merkezi yönetimine daha sıkı bir şekilde bağlı hale gelmeye başladı.

Çalışmada, incelediğimiz dönemde Kudüs Sancağına yerel güçler dışından kırk üç mutasarrıf atandığı tespit edilmiştir. Bu mutasarrıflar seçilirken sancak yönetimi konusunda yetkin ve tecrübeli olmalarına ve genel olarak bölgenin yerel şartları hakkında bilgi sahibi olmalarına dikkat edilmiştir. Bu dönemde Kudüs Sancağında görev yapmış olan mutasarrıfların görevden ayrılma gerekçeleri çeşitlilik arz etmiştir. Bu gerekçeler arasında başka bir göreve atanma ve azledilerek ayrılmalar çoğunluktadır. Mutasarrıflara tevdi edilen en prestijli görev ise Hac kafilisinin yönetimi olan Hac emirliği ve bu kafilenin güvenliğini sağlayan Cerde başbuğuluğu idi. Ancak zamanla ve çeşitli sebeplerle Kudüs sancağı mutasarrıflarına bu görevler verilmemeye başladığında sancak, Şam eyaletine daha sıkı bir şekilde bağlı hale gelmeye başladı.

Çalışma, Osmanlı arşiv belgeleri, Kudüs Şeri Mahkeme Sicilleri ve yerel kaynaklara dayanarak 1670-1724 yılları arasındaki dönemde, Kudüs mutasarrıflığına atanan kişilere ışık tutmakta ve bu atamalarla ilgili bir okuma sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kudüs, Nablus, Gazze, Şam Hac Kafilesi.

Abstract

In the second half of the 17th century, the relative influence of local powers in Jerusalem and its neighboring sanjaks declined following the political withdrawal of prominent families such as the Al-Tarabay, Al-Ridwan, and Al-Farrukh households. This development coincided with the Ottoman Empire's tendency toward centralizing provincial administration and its efforts to reorganize the region's governance structure. Accordingly, Jerusalem Sanjak became more tightly subordinated to the Ottoman central administration.

The study concludes that, during the examined period, forty-three mutasarrıfs were appointed to the Jerusalem Sanjak, all from external to local power structures. In selecting these officials, priority was given to individuals deemed competent and experienced in provincial administration, who were generally regarded as familiar with the region's local conditions. The reasons for terminating these officials' service varied, with the majority either being reassigned to other posts or dismissed from office. The most prestigious duties entrusted to the mutasarrıfs were the *Amir al-Hajj*, the leadership of the Hajj caravan, and the *Jarda başbuğuluğu*, the commandership responsible for ensuring the security of this caravan. However, as these assignments were gradually withdrawn for various reasons, the sanjak became increasingly subordinate to the provincial authorities of Damascus.

This study, based on Ottoman archival documents, Jerusalem Sharia Court records, and local sources, illuminates and analyzes the individuals appointed to Mutasarrıf in Jerusalem between 1670 and 1724.

Keywords: Ottoman Empire, Jerusalem, Nablus, Gaza, Sham Hajj Caravan.

* Sorumlu yazar / Corresponding author & Ramallah Türk Kültür Merkezi qadersteih@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article & Benzerlik / Similarity: 3

Başvuru / Submitted: 2 Şubat 2025 & Kabul & Accepted: 15 Haziran 2025

Atıf / Citation: Abdalqader, S. "Kudüs Sancağı Yöneticileri [1670-1724]", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 28 (2026): 31-50.

Giriş

Osmanlı Devleti, 1516 yılında Filistin bölgesini topraklarına katarak Kudüs'ü, Şam vilayetinin bir parçası olarak bir sancak merkezi haline getirmiş. Bu sancak, devletin kuruluşundan iki yüzyıl önce yerleşmiş olan Osmanlı geleneklerine göre yönetiliyordu. Bu gelenekler, devletin genel koşullarına ve temel çıkarlarına uyacak şekilde değişime ve ara sıra revizyona tabi tutuluyordu. Bu değişim on altıncı ve on yedinci yüzyıl boyunca devam etti. Bu minvalde daha önce birkaç yıl süren eyalet valilerinin görev süresi, on altıncı yüzyılın ikinci yarısında üç yıla, ardından da bir yıla indirildi. Bundan sonra valiler ya görevlerinden başka bir yere naklediliyor ya da görevlerinde bir yıl daha tutuluyor yahut da görevden alınıyorlardı.¹

Kudüs şehri, içinde barındırdığı üç semavi dine ilişkin kutsal dini mekânları, kendine özgü coğrafi konumu ve Şam'dan çıktıktan sonra hac kafillesi yoluna en yakın şehir olması hasebiyle Osmanlı Devleti tarafından özel bir ilgi görmüştür. Bu ilginin tezahürlerinden biri de devletin, Kudüs Sancağındaki yerel kuvvetlerin Sancak valiliğine kadar yükselmesine izin vermemesi, buna karşılık komşu sancaklarda buna izin vermesiydi. Kudüs'ün Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra mevcut durumun aksine, devlet on altıncı yüzyılın son çeyreğinden itibaren sancak güvenliğini sağlama, şehre gelen ziyaretçileri koruma ve Şam Hac kafillesinin korunmasına katkıda bulunma konusunda yerel güçlerin kabiliyetlerine güvenmeye başladı. Bu görevler, Leccun Sancağı'nın idaresi Turabay ailesine, Nablus Sancağı'nın idaresi Ferruh ailesine ve Gazze Sancağı'nın idaresi Rıdvan ailesine tevdi edilerek yerel güçler arasında dağıtıldı.² Fakat Maanoğlu Emir II. Fahreddin ile uzun süren mücadelelerin ardından on yedinci yüzyılın ikinci çeyreğinin başlarında, devletin bu ailelere olan güveni azaldı. Kudüs ve Nablus Sancakları yöneticisi Emir Assaf b. Ferruh'un 1669 yılında³ vefat etmesi üzerine bu ailelerin nüfuzu sona erince devlet, yerel güçleri sancak yöneticiliğinden uzak tutan eski politikasına geri döndü.

Çalışma, Osmanlı Devleti'nin Kudüs Sancağı ile tüm Şam Sancaklarını Şam Valisine ilhak etmeye karar verdiği 1670-1724 arasındaki dönemi kapsamaktadır. Şam Valisinin, bu dönemde Sancak yöneticisinin atanmasında karar verici olmasıyla birlikte yerel güçlere Kudüs mutasarrıflığı görevine yükselme fırsatı doğdu.

Çalışma, 1670-1724 yılları arasında Kudüs Sancağını yönetmek üzere devlet tarafından seçilen yöneticiler, bunların seçilmesinde kullanılan ölçütler, mutasarrıfların Kudüs'ü yönetmelerinden sonraki kaderleri ve devletin onlara verdiği işlevlerle ilgili soruları yanıtlamaya çalışmaktadır. Bu da yöneticilerin görevlerinde meydana gelen değişiklikleri anlamamıza yardımcı olacaktır.

¹ H.A. Gibb ve Harold Bowen, *İslamic Society and the west*, I (Oxford: Oxford üni – 1957), 223.

² Abdülkerim Rafik, *The Province of Damascus 1723-1783*, (Beirut: Khayyat, 1966), 65-68.

³ Kudüs Şer'iyeye Sicili, (K.Ş.S.), 190, s. 762; Muhammed El-Muhibbi, *Hulasatu'l-esar fi ayan el-karn el-hadi aşera*, III, (Beyrut: Dârsader, 1966), 442.

Çalışma, bu atamaları, Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesini güçlendirme ve Kudüs yöneticilerinin nüfuzunu Leccun, Nablus ve Gazze sancaklarına genişleterek Kudüs'ü komşu sancaklar için bir merkez haline getirme politikasından kaynaklandığı şeklinde ele almaktadır. Çalışma, tarihsel bir yaklaşım beniseyerek ve konuyu analitik olarak ele alarak bu tarihsel deneyime ışık tutmaktadır.

Çalışma, 1670-1724 yılları arasındaki Osmanlı arşiv belgeleri dahil olmak üzere resmi kaynaklara dayanmaktadır. Bunlar arasında sancaklara ve eyaletlere atama belgelerini içeren 'ruûs defterleri' ve Divan tarafından alınan ve Sultan adına verilen kararları içeren 'mühimme defterleri' yer almaktadır. Ayrıca yöneticiler hakkında daha ayrıntılı bilgi içeren Kudüs Şeri Mahkeme sicilleri ve olaylarla aynı dönemde veya yakın bir zamanda olan ve resmi kaynaklarda yer alan bilgilerin pratik uygulaması hakkında daha ayrıntılı bilgi içeren resmi olmayan kaynaklara dayanmaktadır. Bu kaynaklar arasında Şeyh Muhammed el-Halîlî'nin "Târîhu'l-Kuds ve'l-Halîl" ve İbn Kinân el-Sâlihî'nin "Yevmiyyât Şâmiyye" eserleri yer almaktadır. Ayrıca, genel olarak Osmanlı döneminde Kudüs tarihini ele alan Türk, Arap ve yabancı tarihçilerin çeşitli katkılarından da yararlanmaktadır.

1. Kudüs Sancağı Mutasarrıfları

Sancak yöneticiliği görevi sancak beyine bir tuğ ile birlikte tevdi ediliyordu. Bazı sancak yöneticilerine paşa rütbesi verilmesi yaygınlaştığında bunlara beylerbeyi olarak iki tuğ verilmeye başlandı.⁴ Bu duruma bağlı olarak 18. yüzyılda sancak yöneticilerinin mutasarrıf unvanıyla anılması yaygınlaştı.⁵ Bu uygulama, Kudüs Sancağında 17. yüzyılın ilk yarısından itibaren tatbik edilmiştir.⁶

Vali atamaları, her yıl başkent İstanbul'da hacılar hac yolculuğundan döndükten sonra Hz. Peygamber'in mevlid-i şerifi kutlanırken yapılırdı. Bu durum, atama kararının verilmesinin Rebiülevvel ayıyla sınırlı olmayıp, bazen yılın Cemâzeyilevvel ayına kadar ertelendiğini göstermektedir.⁷

İncelediğimiz dönemde Kudüs'te görev yapan mutasarrıfların ilki Musa Paşa olmuştur. 1669 yılı Kasım ayında Aclun mutasarrıflığından alınarak Kudüs ve Nablus sancağı ile Şam Hac kafilesi yöneticiliğine getirildi.⁸ 1670 yılının Ağustos ayında vefat

⁴ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık* (Ankara: TTK, 1994), 20.

⁵ Musa Çadırcı, *Tanzimatın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim* (1826-1839) (Ankara: 1988), 1216; Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", TDV İslam Ansiklopedisi, XXXI (İstanbul: 2006), s. 378.

⁶ Fazıl Beyat, *Dirasat Fi Tarihi'l-Arab Fi El-Ahd El-Osmani* (Beyrut: 2003), 68.

⁷ Karl Barbir, *Ottoman Rule in Damascus 1708-1757* (New Jersey: Princeton University Press, 1979), 170.

⁸ K.Ş.S., no: 190, / 37. 176 ve 190 numaralı siciller Osmanlıca yazılmış olup numaralandırılmamıştır. Bu nedenle çalışmada sayfa numarası yerine varak numarası kullanılmıştır. Hac kafilesi yöneticisi (emiri), Haccin kurallarına uygun şekilde ve emniyet içinde edâ edilmesini sağlamak üzere görevlendirilen kimse. Daha fazla bilgi için bkz. Münir Atalar, "Emîr-İ Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XI (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), s. 131-133.

ettikten sonra⁹ onun yerine Kudüs ve Nablus mutasarrıfı ve hac kabile emiri olarak Musul yöneticisi Harmuşzade Mehmet Paşa tayin edildi.¹⁰ Üç yıl sonra ise kendisini zaman zaman Kudüs mütesellimi¹¹ olarak atadığı kardeşi Assaf Bey tarafından işlenen mezalimler sebebiyle¹² görevden alındı.¹³ Bunun üzerine Ali Paşa, 1673 yılında bir yıl süreyle Kudüs mutasarrıflığına getirildi.¹⁴

Ali Paşa'dan sonra Gazze mutasarrıfı Musa Paşa, 1674 yılı Eylül ayında Kudüs ve Nablus Sancakları yöneticiliğiyle Şam Hac kafilesi emirliğini devraldı. 1676 yılının Ağustos ayındaki vefatının ardından¹⁵ onun yerine Şam'ın önde gelen yeniçeri ailerinden birine mensup olan Aclun Sancağı mutasarrıfı Ahmet Terzi Paşa atandı. Ertesi yıl, Ahmet Terzi Paşa'nın ataması yenilendi. Hac kafilesinin başında olduğu sırada, bedevi kabilelerinin "muazzam" olarak bilinen Hac durağı¹⁶ baskınında hacılara yönelik saldırısını püskürtmeyi başardı. Daha sonra Gazze mutasarrıfı ve Şam Hac emiri olarak atandı.¹⁷ 1679 yılının Şubat ayında Temeşvar¹⁸ sancağı mutasarrıfı Mehmed Paşa, Kudüs sancağı mutasarrıflığına getirildi. Mayıs ayında Şam Valisi Ahmet Paşa onu çağırarak, padişaha isyan edenlere karşı savaşmak üzere düzenli ve yerel askerlerle birlikte Kerek Kalesi kuşatmasına katılmasını istedi.¹⁹ Aynı yılın Eylül ayında ise vefat etti.²⁰

1679 yılının sonunda Kudüs ve Nablus sancaklarını yöneticiliğine Şam'ın ileri gelenlerinden İbn Kîvân olarak bilinen Halil Paşa b. Osman getirildi. Bu atama, son iki yılda Hac kafilesindeki koşulların kötüleşmesinden sonra devlet adamları arasında Hac kabile emirini tayin etmek için yapılan istişarelerin ardından yapıldı.²¹ Halil Paşa,

⁹ K.Ş.S., no: 190/ 54.

¹⁰ K.Ş.S., no: 190/ 76.

¹¹ Mütesellim: Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce vali ve mutasarrıflar adına vergi toplamakla görevli memur. Yücel Özkaya, "Mütesellim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXII (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), s. 203-204.

¹² K.Ş.S., no: 190/ 120.

¹³ K.Ş.S., no: 190/ 94, 120.

¹⁴ K.Ş.S., no: 174/ 336.

¹⁵ K.Ş.S., no: 176/ 6, 39.

¹⁶ Hac durakları, Hac ibadetini yerine getirmek isteyenlerin Mekke'ye yolculukları sırasında ve ayrıca hac ibadetini yerine getirdikten sonra dönüşlerinde durdukları duraklardır. Daha fazla bilgi için bkz.: Kethüdâsı Hacı Ali Bey'in Tuhfetü'l-Huccâc Risâlesi Örneği". *Gazi Akademik Bakış* 13/26 (Haziran 2020), 267-298. s.287-293.

¹⁷ K.Ş.S., no: 176/ 45-46, 60; el-Muhibbi, a.g.e., I, 222.

¹⁸ Romanya'da. Tahir Sezen, *Osmanlı yer adları*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006), 488.

¹⁹ K.Ş.S., no: 176/ 80; K.Ş.S., no: 181/ 83; K.Ş.S., no: 179/ 574; Muhammed b. Cuma el-Makar, el-Başavât ve'l-Kudât fi Dimaşk, *Vülatü Dimaşk fi 'lahdi'l Osmaniye*, thk. Salahaddin el-Müncid, (Dimaşk : 1949), 43.

²⁰ K.Ş.S., no: 176/ 78, 89; Abdülkerim Râfik. *Bilâdü's-Şâmi ve Misra mine'l-fethi'l-'Usmânî ilâ hamleti Napolyon Bunapart*. (Dimaşk: Mektebetü'l-Mühtedîn, 1967), 214.

²¹ Hicaz ve Şam'dan gelen Bedevi kabileleri, kabile yöneticileri ve kabile reisleri arasında kabile koruması ve hizmetleri için kendilerine tahsis edilen ödenekler konusunda çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle Şam Hac kafilesine defalarca saldırdı. On yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, devletin Avrupa cephesindeki

görevinde gösterdiği yüksek başarıdan dolayı üç yıl boyunca kabile emiri olarak kaldı. üçüncü sene hac mevsimi geldiğinde, 1681 yılının Kasım ayında “Müzeyrib” olarak bilinen Hac durağında altmış yaşında vefat etti.²² Bunun üzerine Şam valisi Hüseyin Paşa, yeni bir atama gerçekleşinceye kadar Hac kabile başkanı Ali Paşa’yı tayin etti.²³

Salih Paşa b. Duveyir²⁴ 1681-1686 yılları arasında Kudüs ve Gazze sancakları mutasarrıflığı yaptı. 1683 yılında olduğu gibi ona Hac kabile başkanlığına getirildi. Salih Paşa, Nablus mutasarrıfı olan oğlu Ahmed Paşa’ya Kudüs ve Gazze sancağı yöneticiliği verildikten sonra Şam valiliğine atandı. Şam valisi olan babasının yerine iki yıl süreyle hac kabile emirliğini yürüten Ahmed Paşa, 1688 yılında sadece Nablus sancağı mutasarrıflığından sorumlu tutuldu. Babası Vezir Salih Paşa’yı da yeniden Kudüs ve Gazze Sancağı mutasarrıfı ve Şam hac kabile emiri olarak atadı. Sonraki yıl görevde kalmak üzere atamasını yeniledi. Ancak çok geçmeden onu görevden alarak Belgrad’a gönderdi.²⁵ Kayıtlarda yer alan çok sayıda şikâyet, onun Hristiyanlara kanunsuz vergiler uygulanmaması yönündeki devlet emirlerine uymadığını ve bunun sonucunda görevden alındığını göstermektedir.²⁶

1689 yılında Şam Kethüdası Murtaza Paşa Hac kabile emirliği ile Kudüs ve Gazze sancağı mutasarrıflığına atandı.²⁷ Yaklaşık bir yıl sonra da Şam valiliğine getirildi. 1690 yılında da onun yerine Leccun mutasarrıfı ve Hicaz emirinin torunu Yahya b. Bereket Bey tayin edilerek ayrıca Şam hac kabile emirliği tevdi edildi. Bedevi kabilelerinin kabileye yönelik saldırılarını püskürtememesi ve kabile işlerinde ihmalkâr davranması sebebiyle görevden azledildi.²⁸ O tarihten itibaren Şam, aralarında valilerin ve daha alt kademedeki görevlilerin de bulunduğu Hac kabile emirlerinin merkezi haline geldi.²⁹

.....
savaşlarla meşgul olması nedeniyle bu saldırılar yoğunlaştı. 1700 ile 1756 yılları arasında kabileye on dokuz kez saldırıldı. Bkz. Karl Barbir, *a.g.e.*, 173.

²² El-Muhibbi, *a.g.e.*, II, 133-134.

²³ K.Ş.S., no: 184/ 371.

²⁴ İbni Düveydir Ailesi: Havran Araplarından Mafarca Benî Lâm aşiretinin bir koludur. Bk. Ahmed b. Tolon, *Müfâkehetü 'l-Hillân fi Havâdisi 'z-Zemân* (Beyrut: Dâru 'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 47.

²⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri (*A.DVNS.MHM. d.*), 180/ 43/ 183; *A.DVNS.MHM. d.*, 89/ 97/ 242; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, haz. Nuri Akbayer (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 197, V, 1473; el-Makar, *a.g.e.*, 47; K.Ş.S., no: 189/ 96, 164; K.Ş.S., no: 196/ 370.

²⁶ BOA, *A.DVNS.MHM. d.*, 99/ 103/ 331; *A.DVNS.MHM. d.*, 100/ 123/ 468; K.Ş.S., no: 196/ 305; K.Ş.S., no: 192/ 90-91.

²⁷ BOA, *A.DVNS.NŞN.d.*, 02/ 09; BOA, *A.DVNS.MHM. d.*, 99/ 132/ 422; el-Makar, *a.g.e.*, 47; Raslan el-Kâri', el-Vüzerâü'l-lezîne hakemü Dimaşk, *Vülatü Dimaşk fi 'l-ahdi 'l-Osmâni*, thk. Selahaddin el-Müncid, (Dimaşk – 1949), 75; K.Ş.S., no: 192/ 131

²⁸ BOA, *A.DVNS.MHM. d.*, 102/ 125/ 521; K.Ş.S., no: 191/ 71-73; el-Makar, *a.g.e.*, 47; Muhammed es-Sâlihî, *Yevmiyyâtü 'ş-Şâmiyye* I, (Dimaşk: y.y.), 66.

²⁹ Abdulkarim Râfik, "Kâfiletu'l-Hacci's-Şâmî ve ehimmiyetuhâ fi'l-ahdi'l-Osmânî", *Dirâsât Târîhiyye*, 6/10 (1981): 8-9.

1692 yılında Assaf Paşa Kudüs, Nablus ve Gazze sancakları mutasarrıflığı yanında Şam Hac kafiye emirliğiyle görevlendirildi. Ancak kafiye emirlik yapmak için Şam'a gittiğinde belirtilmeyen nedenlerle öldürüldü. Bu da Şam valisi İsmail Paşa'nın kafiye emirliğini üstlenmesine³⁰ ve Vezir Ahmed Paşa'nın yeni Kudüs ve Gazze sancağı mutasarrıfı olarak atanmasına yol açtı. Ahmed Paşa birkaç ay sonra görev başındayken öldü ve Remle şehrine defnedildi.³¹ Onun yerine 1694 yılında Gazze mutasarrıfı Musa Paşa Kudüs, Aclun ve Gazze mutasarrıfı sıfatıyla atandı. Bir yıl sonra da Aclun mutasarrıflığına getirildi.³² Onun yerine de Kudüs ve Gazze mutasarrıfı olarak eski Habeşistan Valisi Vezir Mehmed Paşa atandı. O da görev süresinin bitiminden sonra İstanbul'a; oradan da mutasarrıflık görevini üstlenmek üzere Belgrad'a gönderildi.³³

Nablus mutasarrıfı Matrakçı Arslan Paşa, 1696 yılında Kudüs, Nablus ve Gazze sancakları mutasarrıflığına getirildi. Görevinde bir yılı tamamladıktan sonra Şam valiliğine atanıncaya kadar Trablus'ta kaldı.³⁴ 1697 yılında Trablus yöneticisi Salih Paşa'nın oğlu Ahmet Paşa ikinci kez Kudüs, Nablus, Leccun ve Gazze sancakları mutasarrıfı olarak atandı. Ancak bir yılı tamamlamadan kendisine Şam valiliği ve Hac kafiye emirliği tevdi edildi. Sonra Şam'a intikal ederek orada ikamet etti. Ancak hac kafilesindeki görevi için yola çıkmadan önce öldürüldü.³⁵

Ahmed Paşa'dan sonra 1698 yılında Kudüs Sancağı Mutasarrıflığına Kaplan Paşa atandı. Trablus valisi olan kardeşi Arslan Paşa, Şam Hac kafilesinin emiriydi. Bu yüzden Kaplan Paşa kafilenin ihtiyaçlarının karşılanmasında çaba sarf etti.³⁶ Bir yıllık görev süresini tamamladıktan sonra Temmuz 1699'da yerine Kudüs, Nablus ve Gazze sancakları mutasarrıfı olarak Mısır ümerasından İvaz Paşa atandı. İvaz Paşa, devletin Fransız konsolosuna şehirde ikamet izni vermesini protesto eden Kudüs halkını desteklemesiyle tanındı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti onların isteğini yerine getirerek daha önce olduğu gibi konsolosun Sayda şehrine nakledilmesine karar verdi. İvaz Paşa bu görevinde bir yılını doldurduktan sonra Gazze mutasarrıflığına atandı.³⁷ Onun yerine yine Mısır ümerasından Abdurrahman Paşa atandıysa da henüz bilmediğimiz nedenlerden dolayı sadece üç ay kadar görevde kaldı.³⁸

³⁰ BOA, A.DVNS.MHM. d., 104/ 216/ 1009; K.Ş.S., no: 194/ 142; K.Ş.S., no: 196/ 62, 250; el-Makar, a.g.e., 48.

³¹ BOA, A.DVNS.MHM. d., 105/ 43/ 205; K.Ş.S., no: 196/ 356, 370, 398.

³² BOA, A.DVNS.MHM. d., 108/ 29/ 93; K.Ş.S., no: 196/ 62; K.Ş.S., no: 197/ 95.

³³ K.Ş.S., no: 197/ 95, 109, 129, 253-254; K.Ş.S., no: 199/ 22.

³⁴ K.Ş.S., no: 197/ 109, 129; K.Ş.S., no: 198/ 25, 107, 110, 112; Süreyya, a.g.e., I, 324.

³⁵ BOA, A.DVNS.MHM. d., 110/150/ 677; Süreyya, a.g.e., I, 197, V, 1473; el-Makar, a.g.e., 50; es-Sâlihî, a.g.e., 35; K.Ş.S., no: 199/ 25-26; K.Ş.S., no: 198/ 112.

³⁶ BOA, A.DVNS.MHM. d., 110/ 576/ 2647; K.Ş.S., no: 199/ 95, 250; el-Makar, a.g.e., 50.

³⁷ BOA, İbnülemin (İ.E.) TCT, 8/ 999; BOA, Ali Emiri (AE.) SMST. II., 62/ 6529; BOA, A.DVNS.MHM. d., 111/ 299/ 1052; d., 111/ 313/ 1102; 111/ 1362/ 1232; K.Ş.S., no: 200/ 40, 207, 209, 225; K.Ş.S., no: 199/ 432.

³⁸ K.Ş.S., no: 200/ 190, 225.

Osmanlı Devleti, Aralık 1700’de Adana yöneticisi, “Vezir” lakaplı Adanalı Mehmed Paşa Kürt Bayramoğlu’nu Kudüs, Nablus ve Gazze sancaklarını idare etmekle görevlendirdi. Bu görevi sırasında yanına bin asker vererelerek kendisinden bu sancaklardaki bedevi aşiretlerin çıkardığı karışıklığı sona erdirmesi istedi.³⁹ O da 1701 yılında “el-Ulâ” olarak bilinen Hac durağında Dübeys komutasındaki bedevilerin saldırısına uğrayan hacılara yardım etti.⁴⁰ Yaklaşık yirmi iki ay süren görev süresi, Kudüs, Gazze ve Nablus sancaklarındaki kaosa son verme çabalarıyla ön plana çıktı. Mehmed Paşa bedevi kabileleriyle savaşmak için birçok kez Kudüs şehrinde ayrıldı.⁴¹ 1702 yılının son aylarında Nablus şehrine, oradaki bazı kanun kaçaklarını yakalamak için gittiği zamandı. O sırada pek çok Kudüslü aile, yerel yeniçeri, köylü ve bedevi kabilesi fırsattan yararlanarak Mehmed Paşa’ya vekâlet eden mütesellimi çeşitli nedenlerden dolayı şehirden kovdular.⁴² Mütesellimin şehirden kovulmasının en önemli nedenlerinden biri, Kudüs halkının Mehmed Paşa’ya eşlik eden çok sayıda askerin kendilerine karşı olan tavırlarına itiraz etmesiydi. Bu karardan sonra Şam valiliğine atanma kararını Nablus şehrinde iken öğrenen Mehmed Paşa Kudüs’e dönmeden doğrudan Şam’a geçmiştir.⁴³

Ekim 1702’de Halep valisi Vezir Çerkez Mehmed Paşa Kudüs, Nablus ve Gazze sancakları mutasarrıfı olarak atandı. Sonra Şam valisinin isteği üzerine kendisine Gazze sancağı yerine Aclun ve Leccun sancağı verildi.⁴⁴ Çerkez Mehmed Paşa, Kudüs şehrindeki görevini teslim almaya gittiğinde, halk şehrin kapılarını kapattığı için oraya giremeyip Nablus şehrinde ikamet etmek zorunda kaldı. Ancak görevde bir yılını tamamlamadan tekrar Halep valiliğine atadı.⁴⁵ 1703 yılının son aylarında Şam valisi Matrakçı Arslan Paşa ikinci kez Kudüs, Gazze ve Nablus sancakları mutasarrıflığına atandı. Belki de bu atama şehirdeki karışıklıkların barışçıl bir şekilde sona erdirilmesine yönelikti. Kaynaklar, Matrakçı Arslan Paşa’yı Arap valiliğine en yetenekli yöneticisi olarak tanımlamaktadır. Onun ani ölümü üzerine⁴⁶ Kethüda İslam Paşa ivedi bir şekilde Kudüs, Nablus, Gazze ve Remle sancakları yöneticiliğine getirilerek kendisine Cerde emirliği

³⁹ BOA, Ruus Defterleri (A.DVNS.RSK. d.), 1551 /24; BOA, A.DVNS.MHM. d., 111/ 476/1630; K.Ş.S., 200, s. 239; Süreyya., a.g.e., IV, 1062; es-Sâlihî, a.g.e., 23, 35, 56.

⁴⁰ es-Sâlihî, a.g.e., 52, 54; el-Kâri’, a.g.e., 75; K.Ş.S., no: 200/ 278-279; K.Ş.S., no: 201/ 65, 115-116, 356.

⁴¹ BOA, İE. TCT, 8/ 999; BOA, A.DVNS.MHM. d.,111/ 615/ 2158; A.DVNS.MHM. d., 112/ 75/ 241; el-Kâri’, a.g.e., 75-76; K.Ş.S., no: 200/ 117, 122, 125, 226.

⁴² K.Ş.S., no: 202/ 116; K.Ş.S., no: 203/ 355; bu olaylarda Kudüs Nakibüleşrafi Muhammed el-Vefâi el-Hüseynî’nin liderlik rolü ön plana çıktı. Tarih kitaplarında bu olay Nakibüleşraf isyan şeklinde geçmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Hasan el-Hüseynî, *Terâcimu ehli'l-Kuds fi'l-karni's-sâni aşer el-Hicri*, (Amman: y. 1985), 148; Mehmed Râşid, *Tarih-i Râşid*, (İstanbul. y.y) III, 233.

⁴³ K.Ş.S., no: 201/ 256; el-Makar, a.g.e., 50; el-Kâri’, a.g.e., 75; es-Sâlihî, a.g.e., 59.

⁴⁴ K.Ş.S., no: 201/ 372; es-Sâlihî, a.g.e., 60.

⁴⁵ BOA, A.DVNS.RSK. d. 1551/ 27; 2; BOA, İE.TCT, 7/ 842; BOA, Cevdet (C). DH, 275/ 13711; Süreyya, a.g.e., IV, 1032; es-Sâlihî, a.g.e.,71; K.Ş.S., no: 202/ 25, 92.

⁴⁶ el-Makar, a.g.e., 50; el-Kâri’, a.g.e., 76; Süreyya, a.g.e., I, 324.

tevdi edildi.⁴⁷ İslam Paşa, Kudüs'e vardığında, halk, şehrin ona eşlik eden çok sayıda askeri barındıramayacağı bahanesiyle şehrin kapılarını kapatarak onun ve askerlerinin şehre girmesine engel oldular. Ona, yanındaki 1500 askerden yalnızca 500'üne izin verileceklerini söylediler. Ancak İslam Paşa bu teklifi reddederek şehri kuşattı ve şehir halkına kapıları açmaları için baskı yapmak amacıyla çok sayıda üzüm bağını ve ağacı yaktı. İseviye köyü ve ona yakın bölgelerdeki çiftçilerin mahsullerini yok etti. İki hafta süren kuşatmanın ardından iki taraf, kuşatmayı sona erdirmeye karşılık İslam Paşa'nın iki temsilcisinin vergi toplamak üzere şehre girmesi konusunda anlaşmaya vardılar. Anlaşmanın ardından İslam Paşa, Hac kafilisini karşılamak için harekete geçti.⁴⁸ İslam Paşa'nın Cerde emirliği görevinden döndükten sonra şehre girdiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Ekim 1704'te Maraş Sancağı mutasarrıfı Arslan Paşa, Kudüs ve Nablus sancağı mutasarrıfı olarak atandı. Halk, daha önceki yöneticiler olan Mehmed Çerkez Paşa ve İslam Paşa'ya yaptığının aksine, yanında çok sayıda asker bulunmaması sebebiyle Arslan Paşa'nın şehre girmesine ve burada ikamet etmesine izin verdi. Arslan Paşa, dokuz ay sonra gerekçe belirtilmeden İstanbul'a çağrıldı. Dönüşte ise Rakka yakınlarında yol kesiciler tarafından öldürüldü.⁴⁹

Osmanlı Devleti, 1705 yılında üç yıl süren karışıklıkların ardından Kudüs şehrinin koşullarını eski durumuna döndürmeye ve mutasarrıfın şehre girmesi için halkın razı olmasını beklemeye karar verdi. Musul yöneticisi Aşçı Mustafa Paşa'ya bu görevi tevdi edip onu Kudüs ve Nablus sancakları mutasarrıfı olarak atadı. Ayrıca yanına çok sayıda asker vererek, isyanlara karışmakla suçlananların cezalandırılmasını istedi.⁵⁰ Aşçı Mustafa Paşa, görevini başarıyla tamamladıktan sonra, devlete karşı isyana öncülük etmekle suçlanan Kudüs Nakibüleşrafi Muhammed el-Vefâî el-Hüseynî'nin evini yıktı. Buranın taşlarından Davud Peygamber mahallesindeki Şeyh Mensi Türbesini⁵¹ inşa ettirdi.⁵² Ayrıca şehirde halkı yatıştırmak için pek çok hayır işlerine imza attı.⁵³ Hac kafiləsi, dönüş yolunda bedevilerin saldırısına uğraması üzerine kendisinden, sancaktan yanına alacağı 500 askerle ivedi bir şekilde kafilayı karşılaması istendi. Ancak Şam bedevileri lideri Küleyb, onu ve güçlerini Hirbet Gazale yakınlarında kuşatması nedeniyle oraya

⁴⁷ BOA, A.DVNS.RSK. d. 1560/ 72; BOA, A.DVNS.MHM. d., 114-1/ 191/ 947; K.Ş.S., no: 202/ 78, 116; Süreyya, a.g.e., I, 324; es-Sâlihî, a.g.e., 52.

⁴⁸ K.Ş.S., no: 202/ 148, 219, 238, 251-253; Muhammed el-Halîfî, *Târîhu'l-Kuds ve'l-Halîl*, thk. Adnan el-Bahît,- Nevfân Recâ es-Sevâriye, (Londra: 2004), 54.

⁴⁹ BOA, C.ZB, 71/3545; K.Ş.S., no: 202/ 73, 151, 205, 479; Minna Rozen. "the naqib al-ashraf rebellion in Jerusalem and its repercussion on the city's Thimmis". *Asian and African Studies*, 19, (1984): 256.

⁵⁰ BOA, İE.TCT, 7/ 842; K.Ş.S., no: 203/ 28, 49, 189, 268-269.

⁵¹ Mensi Türbesi, Kudüs'ün fethine katılıp burada vefat eden ve Hz. Davud (a.s.) mahallesine gömülen Şeyh Muhammed el-Mensi'nin adını taşımaktadır. Ârif El-ÂRÎF. *El-Mufassal fi târihi'l-Kuds*, (Kudüs: Matbaatu'l-Maârif, 1986). 510-511.

⁵² K.Ş.S., no: 203/ 48.

⁵³ K.Ş.S., no: 203/ 42, 47, 55, 124.

ulaşmayı başaramadı. Mutasarrıf, kendisini ve güçlerini fidye karşılığında kurtarma çabaları sonuç vermeyince, kuvvetleriyle birlikte geceleyin kaçmak zorunda kaldı. Bu da beraberindeki askerlerden pek çok kişinin yaralanmasına neden oldu.⁵⁴ Daha sonra pa-dışah fermanıyla Sivas valiliğine atandı.⁵⁵

Eylül 1706'da İbrahim Paşa, Kudüs sancağı mutasarrıfı ve Cerde emir vekili olarak atandı. Bu görevini Haziran 1707'ye kadar sürdürdü.⁵⁶ Onun döneminde Osmanlı Devleti, 1702-1705 yıllarında meydana gelen karışıklıklara katılmakla suçladığı yerel yeni-çerilerin büyük bir kısmının Kudüs'ten Şam Kalesi'ne gönderilmesini emretti.⁵⁷ Kontrol ve düzeni sağlamak amacıyla Kapıkulu askerlerinden oluşan yeni bir müfrezeyi Kudüs Kalesi'ne gönderdi.⁵⁸

Ağustos 1707'de İslam Paşa ikinci kez Kudüs sancağı mutasarrıfı olarak atanıp Cerde'nin başına geçirildi.⁵⁹ İslam Paşa'nın Kudüs şehrinde kaldığı süre zarfında Kapı-kulu askerleriyle yerel yeniçeri ve düzensiz kuvvetler arasında çıkan çatışmalar, çok sayıda yaralanma ve ölümle sonuçlandı. Devlet, kapıkulu askerlerinin isteği üzerine yerel yeniçerilerin tarafını tuttuğu gerekçesiyle İslam Paşa'yı görevden aldı.⁶⁰

Sarı Mustafa Paşa, İbrahim Paşa'nın halefi olarak Kudüs Sancağı mutasarrıflığına atandı. Ocak 1708'e kadar bu görevini sürdürdükten sonra İnebahtı Sancağı mutasarrıfı olarak tayin edildi.⁶¹ Onun yerine aynı yılın Ocak ayında Rakka yöneticisi Kethüda Abdülkadir Paşa Kudüs ve Nablus sancakları mutasarrıfı ve Cerde emiri olarak atandı.⁶² Daha sonra Mayıs 1709'da Şam valisi Nasuh Paşa'nın isteği üzerine Müslüman hacıla-rın kabulünde ihmalkâr davrandığı suçlamasıyla görevinden alındı.⁶³ Ancak Osmanlı Devleti 1708 yılında Kudüs ve Şam sancaklarındaki mutasarrıfları vergi toplama gö-revinden muaf tuttu. Onların yerine Şam sancaklarının vergilerini tahsil etmesi için Şam valisi görevlendirildi.⁶⁴ Bu da onların, önemli görevlerinden birini kaybetmelerine ne-den oldu.

⁵⁴ BOA, *DVNSMHH*, d.114-1, 582/ 2601; d.,114-1/601/ 2682; 583/ 2604; K.Ş.S., no: 203/ 42; es-Sâlihi, *a.g.e.*, I, 93-94.

⁵⁵ BOA, *İE.SM*, 30/ 3206; BOA, *C.DH*, 292/ 14556; K.Ş.S., no: 203/ 28, 268-269.

⁵⁶ BOA, *Mh.d*, 110/ 112; K.Ş.S., no: 203/ 253, 301.

⁵⁷ BOA, *A.DVNS.MHM*, d., 115/ 160- 663; *A.DVNS.MHM*, d., 115/ s161, h.665; Rozen, *a.g.m.*, 265.

⁵⁸ K.Ş.S., no: 203/ 54; Raşid, *a.g.e.*, II, 202-203, 232.

⁵⁹ BOA, *DVNSMHH*, d., 114/ 129- 685; d., 115/ 457/ 2086; BOA, *İE. TCT*, 21/ 2293.

⁶⁰ BOA, *A.DVNS.MHM*, d., 115/ 707/ 3030; K.Ş.S., no: 205/ 195, 200, 206, 207, 213-214, 218, 223; K.Ş.S., no: 204/ 13-15; el-Halîlî, *a.g.e.*, 56-58.

⁶¹ BOA, *A.DVNS.MHM*, 111/ 45; *A.DVNS.MHM*, d., 115/ 228/ 1006; Süreyya, *a.g.e.*, c: IV, s. 1205.

⁶² BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 116/ 1-2/ 1; K.Ş.S., no: 209/ 53.

⁶³ K.Ş.S., no: 204/ 90-91.

⁶⁴ Daha fazla bilgi için bk. Karl Barbir, *a.g.e.*, 169-170.

Ali b. Nasuh Paşa, 1709 yılının temmuz ayında, Kudüs ve Nablus Sancakları mutasarrıfı olarak atandı. 1713 yılında da Cerde emirliğine getirildi.⁶⁵ Bu da şüphesiz Şam valisi olan babasının yardımıyla gerçekleşti. Ancak 1713 yılı sonunda babası görevden alınca itibarını kaybetti. Sonra da tutuklanıp idam edildi.⁶⁶ Aralık 1713'te aslen Kalecikli olan Maraş sancağı mutasarrıfı Şehsuvarzade Mehmet Paşa, Kudüs sancağı mutasarrıfı olarak atandı. Ancak çok geçmeden 1714 yılının Nisan ayında savaşa katılmak üzere aceleyle İstanbul'a çağrıldı. Savaşın bitiminden sonra Konya mutasarrıfı oldu.⁶⁷

Nisan 1714'te Teke, Azak ve Yenikale sancakları mutasarrıfı vezir Arnavut Recep Paşa Kudüs, Nablus ve Gazze sancakları mutasarrıflığına atanarak kendisine bir de Cerde emirliği tevdi edildi. Görevini başarıyla yerine getirmesi üzerine⁶⁸ ertesi yıl Kudüs ve Gazze mutasarrıflığına devam etti.⁶⁹ Ayrıca Cerde emirliği görevini yürüten Nablus sancağı mutasarrıfı Mehmet Paşa'nın vekili olarak atandı. İkisi görevi gerçekleştirmek üzere yola görevi için yola çıktıktan sonra Cerde emiri Mehmet Paşa, Tebük'te vefat edip oraya defnedilince Cerde emirliğini Recep Paşa devraldı. Kudüs'e döndükten sonra Halep valisi olarak atandı.⁷⁰ Yirmi ay süren mutasarrıflık görevi sırasında Kudüs'teki kapıkulu askerlerini kontrol altında tutmayı başardı.⁷¹ Başkentteki vekilinin yardımıyla, sancaktaki vakıfların durumunu düzeltmek için devlet desteğine nail oldu.⁷² Kaynaklarda adil oluşuna vurgu yapılmaktadır.⁷³

Ocak 1716'da Çalık Ahmet Paşa Kudüs sancağı mutasarrıfı olarak görevlendirildi. Ancak bu görev uzun sürmedi ve birkaç sonra Trablus'a atandı.⁷⁴ Çalık Ahmet Paşa'dan boşalan Kudüs yöneticiliğine ise Sayda valisi Kaptan Vezir Aşçı İbrahim Paşa atandı. İbrahim Paşa'nın Kudüs'e gönderilmesinden birkaç ay sonra kendisi terfi ettirilerek Şam valiliği ve Hac kafilesi emirliği tevdi edildi.⁷⁵ Bu atamayı takiben Kudüs'e Akşehir

⁶⁵ BOA, *A.DVNS.MHM. d.*, 116/ 311/ 1282; *d.*, 119/ 83/ 284; *d.*, 119/ 269/ 1106; K.Ş.S., no: 204/ 189; K.Ş.S., no: 206/ 2; es-Sâlihî, a.g.e., 119; el-Makar, a.g.e., 52-54.

⁶⁶ BOA, *C. DH*, 28/ 1394; BOA, *A.DVNS.MHM. d.*, 120/ 161/ 651; Süreyya, *a.g.e.*, IV, 1231; K.Ş.S., no: 209/ 16, 30, 116; Nablus Şer'iyye Sicilleri (N.Ş.S), no: 4/ 23; es-Sâlihî, *a.g.e.*, 128; el-Makar, *a.g.e.*, 55; el-Kâri', *a.g.e.*, 76.

⁶⁷ BOA, *C. DH*, 218/ 10865; BOA, *A.DVNS.MHM. d.*, 120/ 164/ 663; Süreyya, *a.g.e.*, IV, 1074; K.Ş.S., no: 209/ 15-16, 64.

⁶⁸ BOA, *AE.SAMD.III*, 60/ 6031; BOA, *A.DVNS.MHM. d.*, 120/ 169/ 677; *A.DVNS.MHM. d.*, 122/ 175/ 524; Süreyya, *a.g.e.*, IV, 1366-1367; el-Halîlî, *a.g.e.*, 49, 183, 197; Alaattin Dolu, *Osmanlı Kudüs'ü Kent Kimliği, Nüfuz ve Meşruiyet (1703-1789)* (İstanbul: Küre Yayınları, 2020,) 61.

⁶⁹ BOA, *AE.SAMD.*, III, 60/ 6031; Süreyya, *a.g.e.*, IV, 1366-1367; el-Halîlî, *a.g.e.*, 49, 183, 197.

⁷⁰ K.Ş.S., no: 209/ 77, 177, 264, 330; el-Halîlî, *a.g.e.*, 183, 197; es-Sâlihî, *a.g.e.*, 145-156; el-Makar, *a.g.e.*, 55.

⁷¹ el-Halîlî, *a.g.e.*, 223.

⁷² K.Ş.S., no: 209/ 412, 522-523; el-Halîlî, *a.g.e.*, 53-54.

⁷³ el-Kâri', *a.g.e.*, 77; el-Halîlî, *a.g.e.*, 145, 204.

⁷⁴ BOA, Nişan Defterleri (*A.DVNS,NŞN.d.*), 2/ 16; Süreyya, *a.g.e.*, I, 150.

⁷⁵ BOA, *A.DVNS.RSK. d.*, 1573/ 2; Süreyya, *a.g.e.*, I, 776; K.Ş.S., no: 217/ 67; el-Makar, *a.g.e.*, 56; el-Kâri', *a.g.e.*, 77.

mutasarrıfı Mehmet Paşa atandı ve Cerde emirliği görevi de verildi. Ancak çok geçmeden Mehmet Paşa'nın bu ataması geri alınarak kendisi Karaman'a gönderildi.⁷⁶ Aynı yıl içinde Sadrazam Şehit Fazıl Paşa'nın ikinci oğlu Aydın yöneticisi Köprülü Abdullah Paşa Kudüs ve Hamid sancakları mutasarrıfı ve Cerde emiri olarak tayin edildi.⁷⁷ Bu esnada Abdullah Paşa'nın, Hac kafilisini karşılamaya giderken kendisine saldıran bedevilerle savaşmış onları mağlup etmesi ve hacılarla birlikte sağ salım geri dönmesi kendisine büyük bir prestij sağladı.⁷⁸ Bu başarısı üzerine Şam yöneticiliği ve Hac emirliği ile ödüllendirildi.⁷⁹ Kaynaklarda Köprülü Abdullah Paşa'nın Cerde emirliğini üstlenen son Kudüs mutasarrıfı olduğu zikredilmektedir.⁸⁰

Aralık 1717'de eski Şam valisi Yusuf Paşa'nın kethüdası Mühtedi Osman Paşa, Kudüs sancağı mutasarrıfı olarak atandı. Görevinde yaklaşık bir buçuk yıl kaldıktan sonra⁸¹ Temmuz 1718'de yerine Selim Paşa b. Hüseyin atandı. Kudüs'te askerler arasında büyük çatışmaların yaşanıp çok sayıda kapıkulu askerinin öldürüldüğü bir sonraki yıl Selim Paşa, Çankırı sancağı mutasarrıfı olarak atandı.⁸²

Nisan 1719'de Arnavut beylerinden Sivas valisi vezir İbrahim Paşa, Kudüs sancağı mutasarrıfı ve Cerde mübaşiri olarak atandı. Daha sonra göz rahatsızlığı nedeniyle bundan muaf tutuldu.⁸³ İstanbul Fransa büyükelçisi vasıtasıyla yetkisini Gazze Sancağına kadar genişletmeyi başardı.⁸⁴ Bir yıl sonra da Maraş mutasarrıfı olarak atandı.⁸⁵ Kasım 1721'de yaşlı bir adam olan Yahya b. Bereket el-Mekki ikinci kez Kudüs sancağı mutasarrıfı ve Cerde mübaşiri olarak atandı.⁸⁶ On ay sonra da Mekke emiri oldu.⁸⁷

⁷⁶ BOA, A.DVNS.RSK. d. 1573/ 2.; BOA, C. DH, 218/ 10865.

⁷⁷ Süreyya, a.g.e., I, 81.

⁷⁸ es-Sâlihî, a.g.e., 156-157.

⁷⁹ BOA, A.DVNS.RSK. d. 1573/ 2; BOA, A.DVNS.RSK. d. 1572/ 3; Süreyya, a.g.e., I, 81; es-Sâlihî, a.g.e., 157.

⁸⁰ Abdelqader Steih. "Osmanlı Devleti'nin Şam Hac Kafilisinin Güvenliğini Sağlamaya Yönelik İcraatlarını Gözden Geçirmesi (1700-1725) Ve Güney Şam Sancakları Yöneticileri". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, sy. 22 (Eylül 2024): 316-32. S. 323.

⁸¹ BOA, A.DVN,SNŞN. d. 02/ 09; BOA, Mühimme-i Mısır Defterleri (A.DVNS.MSR.MHM. d.), 2/ 68/ 288; d., 126/ 130/ 513; K.Ş.S., no: 209/ 239.

⁸² BOA, A.DVNS.RSK. d. 1568/ 20; BOA, A.DVNS.MHM. d., 127/ 10/ 41; d.,127/ 284/ 1254; es-Sâlihî, a.g.e., 176.

⁸³ BOA, A.DVNS.MHM. d., 129/ 546/ 176; d., 129/ 55-56/ 201. Cerde hizmetine ayrılan gelir kaynaklarının tahsil edilmesine nezaret etmek amacıyla merkezden "Cerde mübaşiri" adıyla bir memur tayin edilirdi. Daha fazla bilgi için bkz: Mehmet İpşirli, "Cerde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VII (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), ss. 392-393.

⁸⁴ Eray Akçay, "İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdeti NR. O. 34'te Kayıtlı Fransa'nın İstanbul Elçisi Marquis De Bonnac'ın Osmanlı Bürokrasisi ile Yazışmalarını İhtiva Eden Bir Mecmua (1716-1724)." (Yüksek lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014), 151.

⁸⁵ Topkapı Sarayı Müze Arşivi Defterleri (TS. MA. d.), 3317.0002, s. 1; Süreyya, a.g.e., III, 785; K.Ş.S., no: 216, s. 89, 101, 105.

⁸⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 132/ 56,184.

⁸⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s.170; es-Sâlihî, a.g.e., 201, 206.

Osmanlı Devleti 1723 yılında Kudüs sancağına mutasarrıf atamadı. Bunun yerine Kudüs'ü Şubat ayında Trablus yöneticisi ve Cerde emiri Kürt İbrahim Paşa yönetimindeki Gazze ve Nablus sancaklarına ilhak etti.⁸⁸ Ancak Ocak 1724'te Kudüs sancağına tekrar mutasarrıf atamaya karar verdi ve bu görevi ömrünün baharında bir genç olan Şam valisi Osman Paşa Ebu Tavk'ın oğlu Ali Paşa'ya tevdi etti. Birkaç ay sonra onu Kudüs'teki Sipahi ordusuyla birlikte savaşmak üzere İran cephesine gönderdi. Ancak savaşın bitiminden sonra ondan Kudüs'e dönmesini istemedi; bunun yerine onu Revan vilayetine yönetici olarak atadı.⁸⁹

1724 yılı sonunda Osmanlı Devleti, Kudüs sancakları da dahil olmak üzere çevredeki diğer sancakları Şam valisine ilhak etti. Bu karar, Osmanlı Devleti'nin on sekizinci yüzyılın başında izlediği ve tüm sancakların yöneticilere bağlanması yönündeki genel politikanın bir parçası olarak uygulandı.⁹⁰ Şam yöneticileri, bu sancakların yönetiminde onlar adına hareket eden mütesellimler atadılar.⁹¹ Böylece Nabluslu Tukan ve Nimr aileleri ile Gazzeli Mekkizâde ailesi gibi Kudüs'e komşu sancaklarda devlet hizmetinde çalışan ailelerin zaman zaman Kudüs mütesellimi görevine gelmeleri sağlanırken⁹² yerel ailelerin Kudüs sancağının idaresinde söz sahibi olmaları engellenmiş oldu.

2. Atama Kararları Üzerine Bir Okuma

1670 yılından 1724 yılına kadar Kudüs sancağına kırk üç mutasarrıf atanmıştır. Bu atamalardan, mutasarrıflar arasında yerel güçlerden kimsenin bulunmaması, devletin bu dönemde yerel unsurları sancak yönetiminden uzak tutmaya çalıştığını göstermektedir. Yerel unsurların sancak yönetiminden uzak tutularak sık aralıklarla değişen ve merkeze bağlılığı yüksek kişilerin idareci olarak Kudüs'e gönderilmesiyle merkezi otorite bölgede tahkim edilmeye çalışıldı. Bu döneme kadar bölge sancaklarının yönetiminde bulunmuş olan aileler sistematik bir şekilde yönetimden uzaklaştırıldılar ancak şehirlerde eşraf olarak mevcudiyetlerini sürdürdüler.⁹³ Bu bağlamda sancak mutasarrıflarının seçiminde belirli kriterler uygulanmaya özen gösterildi. Bunlar arasında en önemlilerinden biri, Kudüs sancağı mutasarrıfı olarak atanacak kişilerin daha önce farklı sancak veya vilayetlerin yönetiminde tecrübe sahibi olmalarıydı.

Kudüs mutasarrıflarına dair yapılan incelemede, önceki görevleri hakkında bilgiye ulaşılan otuz iki kişiden on bir tanesinin daha önce vilayetin alt birimlerinde valilik

⁸⁸ BOA, Kamil Kepeci (KK.), mükerrer, 523/ 129.

⁸⁹ BOA, KK., mükerrer, 523/ 40; BOA, A.DVNS.MHM. d.,131/ 433/ 1333; Süreyya, a.g.e., I, 284; el-Makar, a.g.e., 77.

⁹⁰ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 2.

⁹¹ Dolu, a.g.e., 60.

⁹² İhsân en-Nemir, *Târîhu Cebeli Nâblus ve'l-Belkâ'* (Nablus: 1961), 96-100; Abdalqader Steih, *Osmanlı Kudüs'ü (1700-1757)*, (İstanbul: *Taş Mektep Yayın Atölyesi*, 2017), 140.

⁹³ Dror Ze'vi, *Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, çev. Serpil Çağlayan (İstanbul: 2000), 65-69.

görevini üstlendiği, dört kişinin de kethüda statüsünde bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bunlardan on üç kişinin hem sancak valiliği hem de vilayet valiliği yaptığı, iki kişinin ise Mısır'da emirlik görevini üstlendikleri, kalan iki kişinin ise herhangi bir idari tecrübesi olmadığı ve bu kişilerin, genç yaşta olmaları nedeniyle babaları olan Şam valilerinin himayesi altında oldukları bilgisine ulaşılmıştır.

Devlet, Kudüs mutasarrıflığı için yüksek vasıflı kişileri seçmiştir; bunlardan onu vezir rütbesindeydi. Kudüs sancağındaki görevlerini tamamlayan kırk üç mutasarrıftan, otuz sekizinin görev sürelerini sona eren on ikisi Şam, Halep, Sivas, Trablus, Basra ve Karaman gibi büyük vilayetlerin yönetimine atanmıştır. Bu durum, söz konusu kişilerin yetkinliğini göstermektedir. Orhan Kılıç'ın yaptığı araştırma, 1716-1718 yıllarında sancak yöneticiliğinden valilik görevine geçişin en fazla Kudüs sancağında görüldüğünü ortaya koymaktadır.⁹⁴

Kudüs mutasarrıflığına, çoğu daha önce Şam, Halep, Trablus ve Sayda vilayetleriyle Nablus, Gazze ve Leccun sancakları gibi Kudüs'e yakın vilayet ve sancaklarda görev yapmış kişilerin atanması tercih edilmiştir. Böylece devlet, atadığı kişilerin, bölgenin özel ve genel koşulları hakkında bilgi sahibi olmalarının yanında sancakta ortaya çıkan sorunlarla baş edebilecek kabiliyette olmalarını hedeflemiştir.

Mutasarrıf seçiminde etnik kökene önem verilmiyordu. Aralarında Anadolu, Arnavut, Çerkez, Kürt ve Arap gibi birçok kökenin bulunması bunu kanıtlamaktadır. Devlet bu atamalarda köken gibi yaşa da önem vermemiştir. İncelediğimiz kırk üç mutasarrıftan yaşlarına dair bilgi edinebildiğimiz dört yöneticiden ikisi genç yaşta olan Ali b. Nasuh Paşa ve Ali b. Osman Paşa; diğer ikisi de yaşları büyük olan Halil Paşa ve Şerif Yahya b. Mekki'dir. Devletin, atadığı kişilere bölge halkının dili olan Arapçayı zorunlu tuttuğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum, şeri mahkeme kayıtlarında, onlara eşlik eden tercümanların sık sık zikredilmesinden açıkça anlaşılmaktadır.⁹⁵

Devletin, Kudüs sancağı mutasarrıfları seçiminde bu kriterlerin tek başına belirleyici olduğu iddia edilemez. Bölge valiliğine atanacak adayların pâyitahtta kendileriyle ilgili tüm işleri takip eden güvenilir temsilcilerinin bulunduğunu da göz ardı edemeyiz.⁹⁶ Bu temsilcilerin Kudüs Sancağına yapılacak olan mutasarrıf atamalarında karar alıcılar üzerinde büyük oranda etkili oldukları görülmektedir. Ayrıca Şam valilerinin, her ne kadar Kudüs mutasarrıfını atama ve görevden alma hakları olmasa da bu pozisyona için aday gösterilebiliyorlardı. Bu da birçoğunun, kendi çocukları ve yardımcıları için mevki ve makam elde etmedeki başarılı olduklarını göstermektedir.

Kudüs Sancağı mutasarrıflarının statüleri, mutasarrıflıkta geçirdikleri yöneticilik döneminden sonra değişiklik göstermiştir. Büyük çoğunluğu başka işlere ve yerlere transfer edildiler. Otuz yedi mutasarrıfın Kudüs sancağını yönettikten sonra nerelere nakledildiği ortaya konulmuştur. Devletin, bunlardan daha üst görevlere atadığı on iki

⁹⁴ Orhan Kılıç, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tercihati* (Elazığ: 1997), 20.

⁹⁵ K.Ş.S., no: 191/ 201; K.Ş.S., no: 179/ 134.

⁹⁶ Karl Barbir, *a.g.e.*, s. 170.

kişi, vilayet valisi oldular. Bunlardan dokuzu ise işgal ettikleri görevin muadiline atandılar.

Görev süreleri dolmadan beş Kudüs mutasarrıfı çeşitli nedenlerden dolayı görevden alındı. Bu bağlamda hac kafilesi ve hacıları karşılama görevlerindeki ihmalleri sebebiyle görevden alınan mutasarrıflar Seyyid Yahya b. Bereket ve Abdülkadir Paşa'ydı. Harmuşzade Mehmet Paşa ve Salih Paşa da zimmilerden alınan vergilerin miktarı konusunda devlet emirlerine uymadıkları için görevden alındılar. Aynı şekilde İslam Paşa da kapıkulu askerleriyle yaşadığı tartışmanın ardından onların isteği üzerine görevden alındı.

Öngörülen bir yıllık süreyi dolduran Kudüs'teki mutasarrıf sayısının on iki olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan yirmisinin görev süresi, sene tamamlanmadan birdenbire sona ermiş; bir kısmının ise görev süresi birkaç ayı geçmemiştir. Bunlardan dördünün 1716 yılında ölüm, azil veya ihtiyaç nedeniyle başka yerlere ya da savaş cephelerine nakledilmeleri sebebiyle görev yerleri değiştirilmiştir. Hiç şüphe yok ki bu hızlı görev değişimi, mutasarrıfların, bölgelerini iyi tanımalarına imkân vermemiş ve onlara etkili bir yöneticilik için yeterli zaman bırakmamıştır.

Devlet bir yılını doldurduğu halde şehrin önemli simgelerini imar ve inşa ederek şehir tarihinde iz bırakan on bir mutasarrıfı ise görevde tutmuştur. Bunlar arasında Harmuşzade Mehmet Paşa, Kubbetü's-Sahra çinilerinin büyük bir bölümünün restorasyonunu yaparak içindeki eski çinileri değiştirmiştir.⁹⁷ Arap Salih Paşa ve oğlu Ahmet ise sancığın çeşitli yerlerindeki çok sayıda cami, makam ve türbeyi restore ettirdiler.⁹⁸ Kürt Mehmet Paşa da Mescid-i Aksa avlusundaki Kubbetü's-Sahra'nın yakınında Muhammediye Zaviyesi'ni kurdu.⁹⁹ Öte yandan Mühtedi Osman Paşa Bayramiye Zaviyesi'nin, Recep Paşa ise sancakta bulunan birçok cami ve türbenin imarını gerçekleştirdi.¹⁰⁰

Kudüs mutasarrıflarının Hac kafilesi ve Cerde emirliği yanında diğer sancaklarda kendilerine ek gelir sağlayan çeşitli görevler üstlendikleri görülmektedir. Hac kafilesi veya Cerde emirliğindeki başarıları, onlara bazen bu makamda kalma, bazen de daha yüksek makamlara yükselme fırsatı vermiş; başarısızlıkları ise görevden alınmalarına yol açmıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti 1670 yılından başlayarak Kudüs Sancağındaki merkezi otoritesini güçlendirmek için aktif önlemler almıştır. Bu önlemler arasında yerel güçlerin mutasarrıflık görevine erişiminin sınırlandırılması yer almıştır. Bu durum, devletin 1724 yılında Kudüs sancağını Şam valisine ilhak etmesine ve sancak yöneticilerinin atanması

⁹⁷ K.Ş.S., no: 171/ 274; K.Ş.S., no: 173/ 310.

⁹⁸ Ahmed Huseyn el-Cebbûri, *el-Kuds fî ahdi'l-Usmâni 1640-1799*, II, (Amman: Dâru'l-Hâmid, 2010), 206.

⁹⁹ el-Halîlî, *a.g.e.*, 21.

¹⁰⁰ Kâmil Cemil el-Aselî, *Beytülmağdis fî kütübi'r-rahâlât* (Amman: 1992), 300.

kararını ona bırakmasına kadar devam ederek yerel güçlerin Sancağı bir kez daha yönetmesine olanak sağlamıştır.

Çalışma, Osmanlı Devleti'nin 1670 ile 1724 yılları arasında kırk üç mutasarrıf atadığını ve her yöneticinin bir yıldan biraz fazla görev yaptığını ortaya koymuştur. Yöneticilerin Şam Hac kafilesindeki başarılarının, görev sürelerinin uzatılmasında veya rütbelerinin yükselmesinde; başarısızlıklarının ise görevden alınmalarında oynadığı rol açıkça vurgulanmıştır.

Bu dönemde devlet, mutasarrıfları atarken yetenekli ve deneyimli yöneticileri seçmeye özen göstermiştir. Bunların birkaçı hariç hepsi daha önce çeşitli bölgelerdeki sancakları veya vilayetleri yönetmiştir. On yedinci yüzyılın sonuna kadar devletin, valileri bölgedeki koşullara aşina olmaları ve şehirdeki dini ve etnik çeşitlilikle başa çıkabilmeleri için daha önce Kudüs'e yakın vilayetlerde görev yapmış yöneticilerden seçmesi dikkat çekmiştir. Ancak on sekizinci yüzyılın ilk çeyreğinde ise Kudüs'te ve genel olarak Şam vilayetinde yerel politikalarda değişikliğe giderek uzak bölgeleri seçmiştir. Böylece bu dönem birçok yeni idari uygulamaya tanık olmuştur.

Çalışma, 1670-1724 yılları arasında devletin Sancak yöneticilerine verilen görevleri değiştirdiğini ortaya koymuştur. Bu görevlerden en önemlisi ise devletin on yedinci yüzyılın sonuna kadar onlara bazen tevdi ettiği Hac kafilesi yöneticiliği olmuştur. Daha sonra Cerde Karşılama Kafilesine liderlik etme görevi on sekizinci yüzyılda en önemli görev haline gelmiş ve 1717'ye kadar devam etmiştir. O tarihten sonra devlet tarafından Sancak yöneticilerine verilen görevler Cerde'deki küçük rollerle sınırlı kalmıştır.

Çalışma, mutasarrıfların Kudüs'ü yönetmelerinden sonraki durumlarına ışık tutmaktadır. Atama kararlarından onların büyük çoğunluğunun daha yüksek veya eşit pozisyonlara atandıkları ve bu bağlamda belli bir bölgeye veya vazifeye bağlı olmadıkları anlaşılmaktadır. Diğer mutasarrıflara gelince, bazılarının kötü yönetimleri sebebiyle görevden alındığı, bazılarının da devletin düşmanlarına karşı yapılan savaşlara iştirak etmek üzere çağrıldığı, bazılarının ise ya öldüğü ya da öldürüldüğü yahut da idam edildiği görülmektedir.

Etik Beyanı

Bu çalışmanın, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallarına uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın Committee on Publication Ethics (COPE)'in tüm şartlarını ve koşullarını kabul ederek etik görev ve sorumluluklara riayet ettiğimi beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmayla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Declaration

I declare that this study is original; that I have acted by the principles and rules of scientific ethics at all stages of the study, including preparation, data collection, analysis, and presentation of information; that I have cited sources for all data and information not obtained within the scope of this study and included these sources in the bibliography; that I have not made any changes in the data used, and that I comply with ethical duties and responsibilities by accepting all the terms and conditions of the Committee on

Publication Ethics (COPE). I hereby declare that if a situation contrary to my statement regarding the study is detected, I agree to all moral and legal consequences that may arise.

- Hakem Değerlendirmesi** : Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması : Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek : Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
- Peer-review** : Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest : The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support : The authors declared that this study has no financial support.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri (AE): 60, 62.

Cevdet (C): 275.

İbnülemin (İE.): 7, 8, 21, 30.

Kamil Kepeci (KK): 523.

Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d): 89, 99, 99, 100, 102, 104, 105, 108, 110, 111, 112, 114, 114-1, 115, 116, 120, 122, 127, 129, 131, 132.

Mühimme-i Mısır Defterleri (A.DVNS.MSR.MHM. d.): 2.

Nişan Defterleri (A.DVNS,NŞN.d.): 2.

Ruus Defterleri (A.DVNS.RSK. d.): 1551, 1560, 1568, 1572, 1573.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS. MA. d.): 3317.

Şer‘iyye Sicilleri

Kudüs Şer‘iyye Sicilleri (K.Ş.S): 171, 173, 174, 176, 179, 181, 184, 189, 190, 191, 192, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 209, 216,217.

Nablus Şer‘iyye Sicilleri (N.Ş.S): 4.

Diğer Kaynaklar

- Akçay, Eray. "İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdeti NR. O. 34'te Kayıtlı Fransa'nın İstanbul Elçisi Marquis De Bonnac'ın Osmanlı Bürokrasisi ile Yazışmalarını İhtiva Eden Bir Mecmua (1716-1724)." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.
- Atalar, Münir. "Emîr-İ Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XI (İstanbul-1995), ss. 131-133.
- Barbir, Karl. *Ottoman Rule in Damascus 1708-1757*. New Jersey: Princeton University Press, 1980.
- Başar, Fahameddin. *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Beyat, Fazıl. *Dirasat Fi Tarihi'l-Arab Fi El-Ahd El-Osmani*. Beyrut: 2003.
- Bin Tolon, Ahmed. *Müfâkehetü'l-hillân fi havâdisi'z-zemân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Çadırcı, Musa. *Tanzimatın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)*. Ankara: 1988.
- Dolu, Alaattin. *Osmanlı Kudüs'ü Kent Kimliği, Nüfuz ve Meşruiyet (1703-1789)*. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.
- El-ÂRİF, Ârif. *El-Mufasssal fi târihi'l-Kuds*, Kudüs: Matbaatu'l-Maârif, 1986.
- El-Aselî, Kâmil Cemîl. *Beytülmakdis Fi Kütübi'r-Rahalât*. Amman: y.y., 1992.
- El-Cebbûrî, Ahmed Huseyn. *El-Kuds fi ahdi'l-Usmâni 1640-1799*. Amman: Dâru'l-Hâmid, 2010.
- El-Halili, Muhammed. *Tarihi'l-Kuds ve'l-Halil*. thk. Adnan el-Bahî, - Nevfân Recâ es-Sevâriye, Londra: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2004.
- El-Hüseyni, Hasan. *Teracim ehli'l-Kuds fi'lkarn es-saniasera el-Hicri*. Amman: y.y., 1985.
- El-Kâri', Raslan. "el-Vüzerâü'l-lezîne hakemû Dimaşk", *Vülatü Dimaşk fi'l-Ahdi'l-Osmaniye*. Thk. Salahaddin el-Müncid, Vülatü Dimaşk fi'l-ahdi'l-Osmani, Dimaşk: 1949.
- El-Makar, Muhammed. "el-Başat ve'l-Kudat fi Dimaşk." *Vülatü Dimaşk fi'l-Ahdi'l-Osmaniye*. Thk. Salaheddin El-Müncid. Dimaşk: y.y., 1949.
- El-Muhibbi, Muhammed. *Hulasatu'l-Esar fi Ayan el-Karn el-Hadi Aşera*. III. Beyrut: Dârsader, 1966.
- En-Nemir, İhsân. *Târîhu Cebeli Nâblus ve'l-Belkâ'*. Nablus: y.y., 1961.
- Es-Sâlihî, Muhammed. *Yevmiyyâtü's-Şâmiyye*. Dimaşk: y.y.
- Gibb, H.A. ve Harold Bowen, *İslamic Society and the west*, Oxford Üniversitesi – 1957

- İpşirli, Mehmet. "Cerde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VII (İstanbul 1993), ss. 392-393.
- Kılıç, Orhan. *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati*. Elazığ: y.y., 1997.
- Örenç, Ali Fuat. "Mutasarrıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXI (Ankara-2020), ss. 377-379.
- Özkaya, Yücel. "Mütesellim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXII (İstanbul-2006), ss. 203-204.
- Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara: TTK, 1994.
- Râfik, Abdülkerim. "Kâfiletu'l-Hacci's-Şâmî ve ehimmiyyetuhâ fi'l-ahdi'l-Osmânî". *Dirâsât Târîhiyye*, 6, Ekim (1981): 5-28.
- Râfik, Abdülkerim. *Bilâdü 'ş-Şâmi ve Misra mine'l-fethi'l-'Usmânî ilâ hamleti Napoleon Bunapart*. Dimaşk: Mektebetü'l-Mühtedîn, 1967.
- Râfik, Abdülkerim. *The Province of Damascus 1723-1783*. Beirut: Khayyat, 1966.
- Raşid, Mehmed. *Tarih-i Raşid II*. İstanbul. y.y.
- Rozen, Minna, "The naqib al-ashraf rebellion in Jerusalem and its repercussion on the city's Thimmis". *Asian and African Studies*, 19, (1984): 249-270.
- Sezen, Tahir. *Osmanlı yer adları*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006.
- Steih, Abdalqader. "Osmanlı Devleti'nin Şam Hac Kafilesinin Güvenliğini Sağlamaya Yönelik İcraatlarını Gözden Geçirmesi (1700-1725) Ve Güney Şam Sancakları Yöneticileri". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, sy. 22 (Eylül 2024): 316-32. 323.
- Steih, Abdalqader. *Osmanlı Kudüs'ü (1700-1757)*, İstanbul: Taş Mektep Yayın Atölyesi, 2017.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmani*. haz. Nuri Akbayan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Ze'vi, Dror. *Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*. çev. Serpil Çağlayan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Ekler

Ek-1: Kudüs Sancağı Yöneticileri (1670-1724)

	Mutasarrıf	Mutasarrıflık Dönemi	Kudüs'ü Yönetmeden Önceki Görevi	Kudüs Yönetimiyle Birlikte Tevdi Edilen Sancak ve Görevler	Görevden Ayırılma Nedeni
1	Musa Paşa	1669-1670	Aclun Mutasarrıfı	Nablus ve Hac Kafilesi Emirliği	Vefat etmiş
2	Harmuşzade Mehmet Paşa	1670-1673	Musul Valisi	Hac Kafilesi Emirliği	Azledilmiş
3	Ali Paşa	1673-1674	?	?	?
4	Musa Paşa	1674-1676	Gazze Mutasarrıfı	Nablus ve Hac Kafilesi Emirliği	Vefat etmiş
5	Terzi Ahmet Paşa	1676-1679	Aclun Mutasarrıfı	Nablus ve Hac Kafilesi Emirliği	Başka sancağa tayin
6	Mehmet Paşa	1679-1679	Temeşvar Mutasarrıfı	-	Vefat etmiş
7	Halil Paşa	1679-1681	?	Nablus ve Hac Kafilesi Emirliği	Vefat etmiş
8	Arap Salih Paşa	1681-1686	?	Gazze ve Hac Kafilesi Emirliği	Terfi etmiş
9	Arap Salih Paşa'nın oğlu Ahmet Paşa	1686-1688	Nablus Mutasarrıfı	Nablus ve Gazze	Başka sancağa tayin
10	Vezir Arap Salih Paşa	1688-1689	Şam Valisi	Kudüs ve Gazze	Azledilmiş
11	Murtaza Paşa	1689-1690	Kethüda Valisi	Şam Gazze ve Hac Kafilesi Emirliği	Terfi etmiş

12	Yahya b. Bereket el-Mekkî	1690-1691	Leccun Mutasarrıfı	Muta-	Leccun ve Hac Kafilesi Emirliği	Azledilmiş
13	Assaf Paşa	1692-1693	?		Gazze ve Nablus	Öldürüldü
14	Vezir Ahmet Paşa	1693-1693	?		-	Vefat etmiş
15	Musa Paşa	1694-1695	Gazze Mutasarıfı		Gazze ve Aclun	Başka sancağa tayin
16	Vezir Mehmet Paşa	1695-1696	Habeşistan Valisi		Gazze	Başka sancağa tayin
17	Matrakçı Arslan Paşa	1696-1697	Nablus Mutasarıfı		Nablus ve Gazze	Terfi etmiş
18	Arap Salih Paşa'nın oğlu Ahmet Paşa	1697-1698	Trablus Valisi		Nablus, Leccun ve Gazze	Terfi etmiş
19	Kaplan Paşa	1698-1699	?		?	?
20	İvaz Paşa	1699-1700	Mısır Ümerasından		Nablus ve Gazze	Başka sancağa tayin
21	Abdurrahman Paşa	1700-1700	Mısır Ümerasından		?	?
22	Vezir Kürt Bayram Mehmet Paşa	1700-1702	Adana Valisi		Gazze, Nablus ve Cerde Emirliği	Terfi etmiş
23	Vezir Çerkez Mehmet Paşa	1702-1703	Halep Valisi		Nablus, Aclun ve Leccun	Terfi etmiş
24	Vezir Matrakçı Arslan Paşa	1703-1703	Şam Valisi		Gazze ve Nablus	Vefat etmiş
25	İslam Paşa	1703-1704	Kethüda Valisi	Şam	Nablus, Gazze, Remle ve Cerde Emirliği	?
26	Arslan Paşa	1704-1705	Maraş Mutasarıfı		Nablus	Başkente çağrıldı
27	Vezir Aşçı Mustafa Paşa	1705-1706	Musul Valisi		Nablus	Terfi etmiş
28	İbrahim Paşa	1706-1707	?		Cerde Emiri Vekili	?
29	İslam Paşa	1707-1708	-		Cerde Emirliği	Azledilmiş
30	Sarı Mustafa Paşa	1708-1708	Hamid Mutasarıfı		Cerde Emiri Vekili	Başka sancağa tayin
31	Abdülkadir Paşa	1708-1709	Kethüda Rakka Valisi		Nablus ve Cerde Emirliği	Azledilmiş
32	Nasuh Paşa'nın oğlu Ali Paşa	1709-1713	-		Nablus ve Cerde Emirliği	İdam edildi
33	Şehsuvarzade Mehmet Paşa	1713-1714	Maraş Mutasarıfı		-	Savaşa çağrıldı
34	Vezir Arnavut Recep Paşa	1714-1715	Teke, Azak ve Yenikale Mutasarıfı		Nablus, Gazze ve Cerde Emirliği	Terfi etmiş
35	Çalık Ahmet Paşa	1716-1716	?		?	Terfi etmiş

36	Kaptan Vezir Aşçı İbrahim Paşa	1716-1716	Sayda Valisi	-		Terfi etmiş
37	Mehmet Paşa	1716-1716	Akşehir Muta-sarrıfı	Akşehir		Terfi etmiş
38	Köprölü Abdul-lah Paşa	1716-1717	Aydın Valisi	Hamid ve Cerde Emirliği		Terfi etmiş
39	Mühtedi Osman Paşa	1717-1718	Kethüda Valisi	şam	-	?
40	Selim Paşa b. Hüseyin	1718-1719	?	-		
41	Vezir İbrahim Paşa	1719-1721	Sivas Valisi	Gazze ve Cerde Mü-başiri		Başka sancağa tayin
42	Yahya b. Bereket el-Mekkî	1721-1722	?	Cerde Mübaşiri		Mekke emiri olarak atandı
43	Ali Paşa	1723 yılında Kudüs Sancağı Trablus Valisi Kürt İbrahim Paşa'ya bağlandı. 1724-1724	-	-		İran ile yapılan savaşa çağırıldı